

Urszula Ordon

Nauczyciel edukacji wczesnoszkolnej wobec współczesnych przemian oświatowych

Edukacja - Technika - Informatyka nr 4(22), 117-124

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

URSZULA ORDON

Nauczyciel edukacji wczesnoszkolnej wobec współczesnych przemian oświatowych

Early School Education Teacher in the Face of Current Educational Changes

Doktor habilitowany profesor AJD, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, Wydział Pedagogiczny, Instytut Edukacji Przedszkolnej i Szkolnej, Polska

Streszczenie

Zawód nauczycielski poddawany jest ustawicznej ocenie, stając się przedmiotem wielu analiz, dyskusji, a nawet sporów naukowych. Zmieniające się wymogi formułowane wobec współczesnego nauczyciela pozwalają dywagować na temat: Jaki jest, a jaki powinien być nauczyciel XXI w.? Kwestie dotyczące wizerunku, zadań i powinności współczesnego nauczyciela rodzą nowe pytania, wątpliwości, jak również wskazują, iż współczesny nauczyciel powinien być przede wszystkim profesjonalistą, stawać się osobą otwartą na problemy, o charakterze społecznym i edukacyjnym. Istotne jest również pytanie o stosunek nauczycieli do dokonujących się przeobrażeń, a także rodzaj trudności wynikających z nowych wyzwań edukacyjnych.

Słowa kluczowe: nauczyciel, szkoła, edukacja wczesnoszkolna, zmiana, trudności i problemy zawodowe, wizerunek, funkcje i zadania

Abstract

The profession of a teacher is subject to constant assessment and in this way it becomes the subject of many analysis, discussion and scientific debates. Changing requirements for a contemporary teacher raise following questions: What is the teacher like in 21st century? and What should the teacher be like? The issues concerning image, tasks and obligations of contemporary teacher raise new questions, doubts and they also indicate the contemporary teacher should be above all a professional who becomes open to social and educational problems. What becomes also important is the question about teachers' attitude towards current transformations as well as focus on difficulties resulting from new education challenges.

Keywords: teacher, school, early school education, change, difficulties and professional problems, image, functions and tasks

Wstęp

Zawód nauczycielski jest przedmiotem licznych badań i opracowań naukowych o charakterze zarówno teoretycznym, jak i praktycznym. Wciąż poszukuje się wzorca nauczyciela sprawdzającego się w warunkach wszechobecnej zmiany szkolnej. Problem ten nabiera istotnego znaczenia na tle aktualnej sytuacji kulturowo-społecznej oraz ekonomicznej nie tylko w Polsce, ale i na całym świecie. Kwestię przeobrażeń społecznych i potrzeby w ich kontekście redefinicji społecznej roli nauczyciela podkreśla Radziejewicz-Winnicki (2004, s. 137). Zachodzące zmiany w zakresie ról, zadań i powinności w zawodzie nauczycielskim kształtują nowy wizerunek nauczyciela zarówno w zakresie jego kwalifikacji, kompetencji zawodowych, jak i walorów osobowościowych. Analizie poddaje się w związku z tym kwestię kierunku oraz jakości przygotowania teoretycznego i praktycznego do zawodu nauczycielskiego. Eksponuje się znaczenie kompetencji kluczowych, które pozwalają nauczycielowi w sposób rzetelny wypełniać funkcje tradycyjne: dydaktyczne, wychowawcze, opiekuńcze, jak również funkcje wiążące się ze zmianą charakteru procesu edukacyjnego: organizacyjne, innowacyjne, diagnostyczne, terapeutyczne, a także profilaktyczne. Konieczne wydaje się przygotowanie nauczyciela do pełnienia roli osoby aktywizującej i integrującej zróżnicowane obecnie, wielokulturowe środowisko społeczne.

W kontekście nowych realiów edukacyjnych i społecznych w literaturze przedmiotu eksponuje się zmieniające się funkcje i zdania nauczyciela. J. Szempruch (2013, s. 95–96) zalicza do nich: nauczanie i organizowanie procesu uczenia się uczniów, diagnozowanie rozwoju uczniów i odkrywanie ich zdolności oraz możliwości, wychowywanie uczniów, budowanie ich systemu wartości, sprawowanie opieki nad dziećmi, zapewnienie im bezpieczeństwa, kształtowanie u uczących się otwartości na nowe technologie, a zarazem krytycyzmu oraz wartościowania wobec przekazywanych treści, kształtowanie postaw ekologicznych, prospołecznych, patriotycznych oraz demokratycznych, kształcenie na rzecz wielokulturowości, jak również umiejętności organizowania wolnego czasu. Autorka jednocześnie zauważa, iż następuje przejście od transmisji wiedzy, urabiania człowieka do kształtowania samodzielności intelektualnej. Tę ewolucję funkcji i zadań ujmuje w kategoriach przechodzenia: „od przekazu wiedzy do uczenia samodzielności poznawczej i egzystencjalnej; od postawy pewności naukowej do poszukiwania i tworzenia wiedzy; od sterowania do inspirowania rozwoju; od prostego przekazu do wprowadzania uczniów w świat wiedzy; od dominacji intelektu do równowagi świata myśli i uczuć w edukacji; od postawy dominacji do dialogu, empatii, negocjacji; od przedmiotowego do podmiotowego traktowania ucznia i nauczyciela (Szempruch, 2013, s. 96).

Zawód nauczyciela jest profesją, która wymaga rzetelnego wpisania się w ponadczasowe, bo niezmiennie, uznawane społecznie wartości etyczno-moralne. Wymaga również postawy społecznej otwartej na dobro innych. Istotą pracy

nauczyciela jest przede wszystkim kształcenie, wychowanie i rozwój znajdujących się pod jego opieką uczniów (dzieci, młodzieży, dorosłych). Powodzenie w tych działaniach zależy od wielu czynników, wśród których za najważniejsze uznać należy: program edukacji, jej zewnętrzne warunki, osobę ucznia oraz osobę i kwalifikacje nauczyciela (Szempruch, 2013, s. 83).

Nauczyciel edukacji wczesnoszkolnej

W pracy każdego nauczyciela, przede wszystkim zaś nauczyciela edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej, zawsze najwyższą wartością powinno być dobro ucznia, odpowiedzialność za jego rozwój, wyzwalanie istniejącego w nim potencjału i optymalne przygotowanie do samodzielnego funkcjonowania w istniejącej rzeczywistości. Nauczyciel na każdym etapie edukacji, a szczególnie w pracy z dziećmi w przedszkolu i w klasach I–III, powinien być osobą przekazującą wiedzę, wartości oraz wspierającą proces kształtowania postaw. Powinien być więc osobą bardzo etyczną, prezentującą pozytywne wzorce, na podstawie których dziecko tworzy własną osobowość, własny świat wartości oraz rozwija indywidualny system potrzeb. Zdaniem Paśko (2016, s. 105–119) „we współczesnej szkole nauczyciel edukacji wczesnoszkolnej powinien występować w roli fachowca, menedżera, inspiratora i integratora”.

W literaturze przedmiotu zauważa się, że ta wielopłaszczyznowość ról zawodowych oraz wymagań stawianych nauczycielom może rodzić pewne konflikty, jak również stać się źródłem wielu trudności zawodowych. Świadomy takiej misji społecznej pedagog podąża w kierunku nakreślonego, chociażby w literaturze przedmiotu, wzorca nauczyciela-wychowawcy (Samborska, 2014, s. 41–52).

Wśród zadań zawodowych nauczyciela szczególnie ważna wydaje się odpowiedzialność za rozwój i przygotowanie ucznia do samodzielnego funkcjonowania w istniejącej rzeczywistości. Zawód nauczyciela jest profesją, która wpisuje się w ponadczasowe, bo niezmiennie, uznawane społecznie wartości etyczno-moralne.

Rozważaniom podejmowanym nad przeobrażeniami współczesnego procesu edukacyjnego towarzyszy refleksja nad zmianą wizerunku współczesnego nauczyciela. Oczekuje się, iż będzie on w coraz większym stopniu inicjatorem i kreatorem jakościowych przekształceń o charakterze edukacyjnym i społecznym. Stawia się przed nim wymóg bycia profesjonalistą, osobą w pełni kompetentną, twórczą i aktywną, odznaczającą się odpowiedzialnością oraz otwartością (Karbowiczek, Kwaśniewska, Surma, 2013, s. 171–173).

Zatem kim jest nauczyciel? Jaka jest pozycja społeczna tego zawodu w dzisiejszym świecie? To wyjątkowa profesja, co podkreśla słusznie Dymek-Balcerek, ponieważ nauczyciel jest osobą współodpowiedzialną za wychowanie oraz wykształcenie młodego człowieka. Na swój wizerunek, autorytet, pozycję zawodo-

wą, co w konsekwencji staje się podstawą jego profesjonalizmu, nauczyciel pracuje czasem przez długie lata, podnosząc swoje kwalifikacje i kompetencje. Wiąże się to ze świadomością swej roli w procesie edukacyjnym oraz roli, jaką odgrywa, uczestnicząc w kształtowaniu drugiego człowieka (Dymek-Balcerek, 2001, s. 82). Analizując wizerunek współczesnego nauczyciela, Korczyński (2004, s. 37) jest zdania, że powinien on odznaczać się bogatą osobowością, posiadać rozległą wiedzę, mieć różnorodne zainteresowania oraz umiejętności, być humanistą, który jest wrażliwy na sprawy ludzkie, życzliwą i sprawiedliwą, propagatorem postępowych idei, utalentowanym kierownikiem procesu dydaktyczno-wychowawczego, człowiekiem z pasją, pogodnym, komunikatywnym, potrafiącym zainteresować uczniów, być dobrym organizatorem, osobą twórczą, wprowadzającą innowacyjne rozwiązania, niepodlegającą rutynie.

Wydaje się, iż we współczesnym modelu edukacji nauczyciel jest głównym przekazywaczem wiedzy, ale również „uczestnikiem edukacji” kierującym swoją uwagę na ideał, który określa go jako człowieka mocno zaangażowanego w poznawanie, rozumienie oraz wartościowanie stosunków panujących w świecie społecznym, w procesach kształcenia i wychowania oraz w twórczym kształtowaniu tych stosunków (Kozak, 2009, s. 158).

Edukacja w obliczu dokonujących się zmian

Przełom wieków przyniósł Europie nowe jakościowo zjawiska społeczne, bowiem oprócz inwestycji materialnych, rozwoju techniki i najnowszych technologii zasadnicze znaczenie odgrywa edukacja. Wydaje się, że jest to jeden z najbardziej aktywnych obszarów działalności ludzkiej. Zmieniają się formy i metody nauczania, zmienia się koncepcja tworzenia nowego społeczeństwa. Jedni mówią tu o społeczeństwie wiedzy, inni proponują zapis o społeczeństwie informacyjnym. Walat (2016, s. 235–242) pisze na temat dużego znaczenia internetu w procesie edukacyjnym, wskazując jednocześnie na potrzebę kształtowania umiejętności praktycznego wykorzystania tak uzyskanej wiedzy. Stawia to przed nauczycielem, szkołą zadanie budzenia świadomości i krytycyzmu co do zakresu odbieranych przekazów, ich rzetelności i prawdziwości.

Od nauczyciela w warunkach zmiany społecznej i edukacyjnej (Szempruch, 2012, s. 7–8) wymaga się wskazywania kierunków przemian świata i wyjaśniania zachodzących w ich kontekście zjawisk, bycia tłumaczem i interpretatorem, dokonywania rzetelnego opisu rzeczywistości, jej objaśniania, tworzenia idei i wartości o charakterze uniwersalnym, inicjowania działań twórczych. Zmieniający się świat, jak zauważa wspomniana autorka, wymaga przygotowania nauczyciela do realizacji złożonych funkcji i zadań wypełnianych w zmieniających się kontekstach edukacji. Pracę nauczyciela utrudnia jej podejmowanie w sytuacjach wielu realnych zagrożeń: zdrowotnych, ekonomicznych, ekologicznych, etycznych, politycznych, religijnych, kulturowych.

Zauważa się wiele niekorzystnych zjawisk zagrażających człowiekowi, których znaczenie nauczyciel jest zobowiązany uwzględnić w projektowaniu i organizowaniu swojej pracy zawodowej. Wymienia się wśród nich takie, jak: rosnąca złożoność świata i życia powodująca potrzebę tworzenia nowych narzędzi, aby nią zarządzać, chaotyczna, niekontrolowana urbanizacja, zatrucie środowiska, wzrost skali wojen i eksterminacji, wyścig zbrojeń, zagrożenie światowym konfliktem jądrowym, wzrost aktów przemocy, agresji, przestępczości i działań terrorystycznych, totalitaryzm, masowe migracje ludności, procesy wykluczenia i marginalizacji, pogłębiająca się przepaść między krajami bogatymi i biednymi, światowy wzrost ludności, bezdomność, głód, brak opieki medycznej, kryzys gospodarki światowej powodujący bezrobocie i recesję (Szempruch, 2012, s. 15). Ponadto wśród niekorzystnych dla człowieka zjawisk wymienia się nasilenie niepewności, lęków, poczucie osamotnienia, zerwanie więzi społecznych, zanik takich wartości, jak zaufanie, lojalność, pewność i stabilizacja w zakresie zatrudnienia. Czynniki te i wiele innych powodują zmianę wizerunku szkoły i nauczyciela, są podstawą do formułowania nowych wyzwań, celów i funkcji edukacyjnych. Są też źródłem określonych trudności w pracy zawodowej nauczyciela.

Badania własne

Zrealizowane badania sondażowe miały na celu podjęcie próby poszukiwania odpowiedzi na pytanie, czy i jakie zmiany w systemie edukacji wczesnoszkolnej dostrzegają nauczyciele klas I–III, jak oceniają charakter tychże zmian oraz jakich doświadczają trudności zawodowych wiążących się z zachodzącymi przeobrażeniami. W celu zebrania materiału empirycznego dotyczącego oceny wdrażanych zmian oświatowych oraz wynikających z nich funkcji i zadań przeprowadzono badania sondażowe, którymi objęto 128 nauczycieli zatrudnionych w placówkach (w klasach początkowych) funkcjonujących na terenie woj. śląskiego (53,8%) i podkarpackiego (46,2%). Respondenci, odpowiadając na pytania zawarte w ankiecie, dokonywali oceny zmian edukacyjnych na poziomie klas I–III, zasadności podjętej reformy oświaty, stopnia przygotowania do realizacji wymaganych zadań. Badani pochodzą w większości ze środowisk miejskich (76,4%). Płeć sondowanych potwierdza ogólnopolską tendencję do wybierania profesji nauczycielskiej głównie przez kobiety (97,5%). Charakteryzując wiek badanych, należy stwierdzić, iż jest on dosyć zróżnicowany i oscyluje w granicach 25–55 lat. Dokonując analizy stażu pracy, można wnioskować, że najliczniejszą grupę tworzą nauczyciele doświadczeni, których staż pracy mieści się w przedziale 21–30 lat (47,6%). Jak wynika z zebranych danych, badane osoby posiadają kwalifikacje zawodowe w pełni uprawniające do wypełniania funkcji i zadań nauczycielskich (100% respondentów legitymuje się wykształceniem wyższym magisterskim). Pozytywne wskaźniki zaobserwować też można

w kwestii awansu zawodowego; 56,1% badanych to osoby ze statusem nauczyciela dyplomowanego, 35,1% – ze statusem nauczyciela mianowanego. Większość ankietowanych dostrzega zmiany na poziomie edukacji wczesnoszkolnej (95,9%). Za pozytywne uznaje je 38,2% respondentów; są to przede wszystkim zmiany o charakterze programowym. Negatywnie oceniane są przez ponad połowę badanych (56,1%) zmiany o charakterze organizacyjnym. Nauczyciele edukacji wczesnoszkolnej podjęli próbę dokonania samooceny poziomu poszczególnych rodzajów kompetencji. Do najlepiej ukształtowanych zaliczyli kompetencje współdziałania, artystyczne, etyczno-moralne, pragmatyczno-metodyczne oraz merytoryczne. Za słabiej ukształtowane respondenci uznali kompetencje kreatywne (innowacyjne), informatyczno-medialne, komunikacyjne i psychologiczno-pedagogiczne.

Tabela 1. Samoocena kompetencji zawodowych (nauczyciele klas I–III)

Lp.	Kompetencje	Poziom dobry	Poziom średni
1.	Współdziałania	79,6%	20,4%
2.	Artystyczne	71,0%	29,0%
3.	Etyczno-moralne	60,8%	39,2%
4.	Pragmatyczno-metodyczne	59,3%	40,7%
5.	Merytoryczne	56,1%	43,9%
6.	Kreatywne, innowacyjne	35,1%	64,9%
7.	Informatyczno-medialne	34,3%	65,7%
8.	Komunikacyjne, językowe	32,8%	67,2%
9.	Psychologiczno-pedagogiczne	22,6%	77,4%

Źródło: opracowanie własne.

Nauczyciele zapytani o pozytywne aspekty zmian wskazali na: umożliwienie dzieciom 6-letnim edukacji w przedszkolu, możliwość uzależnienia decyzji w tej sprawie od potrzeb i wyboru rodziny (47,6%). W kategorii zmian pozytywnych wymieniono wyeksponowanie nauczania języka obcego na poziomie edukacji początkowej, co znalazło odzwierciedlenie w stosownych zapisach w podstawie programowej (35,1%). Z kolei wśród negatywnych zmian wskazano: likwidację gimnazjów (60,84%), nadmierną biurokratyzację wiążącą się z koniecznością wypełniania dużej ilości dokumentacji (56,1%), w konsekwencji czego pozostaje nauczycielom zbyt mało czasu na kontakty z uczniami, przeładowanie programów nauczania zbyt obszernymi treściami (duża ilość materiału do zrealizowania – 43,9%). Część badanych za negatywne zjawisko uznała niewystarczającą liczbę etatów (20,4%). Mimo wysokiej samooceny przygotowania zawodowego do postawionych funkcji i zadań wyrażonej przez znaczną grupę respondentów (61,6%) aż 45,2% czuje się przeciążona obowiązkami zawodowymi. Wśród odczuwanych problemów badani wymienili przemęczenie, czasochłonność przygotowywanych zajęć, niewystarczające wyposażenie pla-

cówek oraz brak pomocy w przypadku zaistnienia trudności ze strony różnych powołanych do tego zadania osób i instytucji. Nielu respondentów (21%) wskazało dyrektora, opiekuna stażu oraz ZNP jako instytucje wspierające nauczyciela w pracy. Wskazując najistotniejsze funkcje, jakie powinni pełnić nauczyciele, obok funkcji tradycyjnych, zwrócono uwagę, że istotna w dzisiejszych czasach jest funkcja socjalna (35,1%) oraz opiekuńcza (39%), gdyż wiele dzieci dotkniętych jest ubóstwem. W opiniach większości ankietowanych (60%) relacje społeczne zarówno z dziećmi, rodzicami, innymi nauczycielami, jak i władzami oraz dyrekcją układają się dobrze. Badani czują mocną więź emocjonalną, identyfikację z wykonywanym zawodem (59,3%), chociaż czują się w większości (62,4%) średnio usatysfakcjonowani, jeśli chodzi o uposażenie.

Podsumowanie

Nauczyciel edukacji zintegrowanej (klas I–III) działający w zmieniającej się rzeczywistości społecznej w warunkach zasadniczych zmian edukacyjnych powinien modyfikować pełnione przez siebie funkcje i zadania, dokonując próby dostosowania ich do potrzeb i oczekiwań społecznych. Powinien pełnić nie tylko tradycyjne, tak istotne role opiekuńcze, wychowawcze, dydaktyczne, ale i diagnostyczno-prognostyczne, kompensacyjno-usprawniające, socjalizacyjne. Powinien w coraz większym stopniu stawać się animatorem, menedżerem, aktywizatorem i integratorem środowisk społecznych. Swoje zadania zawodowe powinien wypełniać tak, aby uczyć dzieci współpracy i współdziałania w zespole, tworzenia i realizowania zadań z wykorzystaniem kluczowych kompetencji społecznych, kształtować u swoich podopiecznych naturalną potrzebę działania, ciekawość poznawczą, aspiracje, kreatywność, postawę twórczą. Pedagog winien zatem sprostać nowym czasom, nowym wyzwaniom cywilizacyjnym.

Literatura

- Dymek-Balcerek, K. (2001). Nauczyciel kompetentny, czyli jaki? W: E. Sałata (red.), *Kompetencje zawodowe nauczycieli, problemy reformy edukacyjnej* (s. 76–90). Radom: Wyd. Politechniki Radomskiej.
- Karbowniczek, J., Kwaśniewska, M., Surma, B. (2013). *Podstawy pedagogiki przedszkolnej z metodyką*. Kraków: Akademia Ignatianum, Wyd. WAM.
- Korczyński, S. (2004). Nauczyciel w procesie przemian. W: S. Korczyński (red.), *Nauczyciel epoki przemian* (s. 33–46). Opole: Wyd. UO.
- Kozak, E. (2009). Nauczyciel jako dydaktyk, opiekun i wychowawca. W: S. Popek, A. Winiarz (red.), *Nauczyciel, zawód, powołanie, pasja* (s. 147–159). Lublin: Wyd. UMCS.
- Mielczarek, J. (2008). Kompetencje nauczyciela edukacji elementarnej. W: M. Blachnik-Gęsiarz, D. Kukla (red.), *Profil kompetentnego nauczyciela w europejskiej szkole* (s. 163–170). Częstochowa: Wyd. WSL.
- Paško, I. (2016). Rozważania o kompetencjach pedagogicznych nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej. *Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna. Czasopismo Instytutu Pedagogiki Przedszkolnej i Szkolnej UP im. KEN w Krakowie*, 1 (7), 105–119.

- Radziewicz-Winnicki, A. (2004). *Społeczeństwo w trakcie zmiany. Rozważania z zakresu pedagogiki społecznej i socjologii transformacji*. Gdańsk: GWP.
- Samborska, I. (2014). Kompetencje nauczyciela edukacji elementarnej. *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce. Kwartalnik Instytutu Nauk o Wychowaniu*, 31, 41–52.
- Szempruch, J. (2008). O funkcjonowaniu zawodowym nauczyciela w zmieniającej się szkole. W: M. Błachnik-Gęsiarz, D. Kukła (red.), *Profil kompetentnego nauczyciela w europejskiej szkole* (s. 9–20). Częstochowa: Wyd. WSL.
- Szempruch, J. (2012). *Nauczyciel w warunkach zmiany społecznej i edukacyjnej*. Kraków: Impuls.
- Szempruch, J. (2013). *Pedeutologia*. Kraków: Impuls.
- Walat, W. (2016). Homo interneticus – wyzwanie dla współczesnej edukacji. *Edukacja – Technika – Informatyka*, 4 (18), 238–245.